

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ—ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

Յ Ո Ւ Յ Ա Կ

ՀԱՅ ԶԵՌԱԳՐՈՅ

ԲՐԻՏԱՆԱԿԱՆ ՄԻՂԷՐՈՒՄ

Ոգտֆորդի համալսարանի նախկին պրոֆէսոր, Բրիտանական Ազգային Գրադպրոցի անդամ, և Հայագէտ Ֆրէդերիկ Քոքնուլիս Քոնիքէր յիշեալ վերնագրով մի ստուար հատոր է յղած Ամենայն Հայոց Հայրապետ Գէորգ Ե. վեհ. կաթողիկոսին:

Այս անգլիերէն մատենանը կազմուած է գիտնական անթերի խնամքով և ուսումնասիրութեամբ նոյն ինքն Պրոֆէսոր Քոնիքէրի:

Մատենան նախաբանը գրել է Բրիտանական Միւզէի Արեւելեան տպած գրքերի և ձեռագրերի պահպանող, դոկտոր Լ. Դ. Բաքնէտ, ուր նա յայտնում է թէ այդ ցուցակն մեջ նկարագրուած ձեռագրերի հաւաքածոյն, թէպէտ ոչ յոյժ բազմաթիւ, սակայն ներկայացնում է հայ գրականութեան զանազան ճիւղերը, և ներփակում է բաւական թւով հին և հազուադիւր գործեր, ինչպէս նաեւ շատ բեկորներ, որոնք հետաքրքրական են իբր նմոյշներ հնագրութեան: Հաւաքածոյն ածման ընթացքի մեջ է եղել շատ տարիներից ի վեր, հատորներից շատերը պատկանելիս են եղել Սլոն, Հարլի, Լէօպոլտուն, Արունդէլ, Էգերտոն և Սոօ նշանաւոր հին ընտանիքների մատենադարաններին, որոնք ապա կառուուել են Բրիտանական Միւզէին: Իսկ աւելի վերջին ժամանակներում մի քանի հետաքրքրական ձեռագիրներ գնուել են հանգուցեալ Բաֆֆի մատենադարանից, ինչպէս և Մանչեսթրի երբեմնի հոգեւոր հովիւ հանգուցեալ Պարոնեան վարդապետից, ևլն:

Պրոֆէսոր Քոնիքէր իւր ներածութեան մեջ յայտնում է թէ այն նպատակն որով նա ի նկատի է ունեցել կազմելու սոյն ցուցակն ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ ուրիշ գիտնականներին ազատել նրանում նկարագրուած ձեռագրերն խորաքննելու նեղութիւնից: Նա փորձառութեամբ գիտէ որքան ձանձրալի

է ձեռնարկել ճամբորդութեան, և գուցէ մի երկար ճամբորդութեան, որպէսզի քննէ ձեռագիրները, մինչդեռ այդպիսի նեղութիւնից զերծ մնացած կը լինէր, եթէ նոցա մի գոհացուցիչ ցուցակն գոյութիւն ունենար: Այս իսկ պատճառաւ սոյն հաւաքածոյի հատորներից մանաւանդ ոմանք նա արժան է համարած նկարադրել այնքան շատ մանրամասնութեամբ, նա փափակած է ծանօթացնել հայ գրականութիւնը ուսումնասիրողներին լիօրէն և ճշտօրէն իւրաքանչիւրի պարունակութեան հետ, չթողնելով ունէ տարտամ յոյս գտնելու նոցանում այն՝ ինչ որ չէ կարելի գտնել:

«Մօտ երեսուն տարի առաջ, ասում է Քոնիքէր, Վեր. Պարոնեան վարդապետն սկսաւ այս հաւաքածոյի մի ցուցակը, և նորա չլրացած գործը մնում է, և յոյժ օգտաւէտ եղաւ ինձ: Նոյն իսկ բացի խորին յարգանքից որ ես երկարամեայ ծանօթութեանս ընթացքում ուսայ զգալ զէպի Հայ եկեղեցւոյ անձնուէր և վսեմամիտ գաւալը, այն առաջնորդութիւնն որ նորա ծանօթագրութիւններն հայթայթեցին ինձ՝ պահանջում է մի աւելի մեծ բան, քան մի անցողակի յեշատակութիւն: Նա ծնաւ մօտ ութսուն տարի առաջ Ստամբուլի մի թաղում և իւր կրթութեան համար զրկուեցաւ Վենետիկի սուրբ Ղազարի վանքը, որոյ միաբանութեան մի անդամն եղաւ ապա: Իւր գրասիրութեան հետեանօք նա կարգուեցաւ մատենագարանապետ, և այդ պաշտօնում նա անցրեց իւր կեանքի ամենաբնիկ տարիները: Նորա փորձութիւնները սկսան Վատիկանի 1870-ի ժողովից յետոյ: Հռոմի իշխանութիւնը դրել էր մի անժողովրդական կրօնապետ Թուրքոյ հայ կաթօլիկներին վրայ, և մի առժամանակ Վենետիկի միաբանութեան հաւատարմութիւնն զէպի Վատիկան խիտ լարուած էր: Պարոնեան անկարող էր բանաբարել իւր խիղճը, և թողուց վանքը: Նորա հին ընկերակիցները յարգեցին նորա բաժանման շարժառիթները, ինչպէս որ նա ևս յարգեց նոցա միալու շարժառիթը, և երբ 1903-ին նա ներկայ եղաւ վանքի հաստատման երկհարկերամեակին հանգիստականների միջև նա, սոյժման պապի հետ միասին, ամենապատուաւոր հիւրերի շարքումն էր: Նա արդէն միջին տարիքն անց էր կացրել երբ թողեց Վենետիկ: Իւր ապրուստը ճարելու հարկադրեալ, գտաւ փոքր ինչ գործ փարիզի Ֆրանսական Ազգային Մատենագարանում, այնտեղից իւր քայլերը ուղղեց զէպի Լոնդոն դրեթէ լեւալ: Միաժամանակ հնագոյն և մեծագոյն ազգային Հայ եկեղեցին ընդունել էր նորան իւր ծոցն, և ապա նա նշատակուեցաւ Մանչեսթրի Հայ եկեղեցւոյ հովիւ: Երբ մահը

վրայ հասաւ նորան ութ տարի առաջ, նա զբաղուած էր Օքսֆորդ քաղաքի Բողէան Մատենադարանի հայ ձեռագիրների ցուցակի պատրաստութեամբը, այդ հիմնարկութեան կողմից ևս իմ վրայ է ընկնում նորա աշխատութիւնը լրացնելու քարեպաշտ պարտականութիւնը:

Պրոֆ. Քոնիքէր իւր այս աշխատութեան համար յայտնում է թէ իբր օրինակ ունեցել է Վիեննայի Մխիթարեանց ձեռագրերի ընտիր ցուցակը պատրաստուած նոյն միաբանութեան տնօրէն հայր Դաշեանի ձեռքով: Նա չէ հետեւած արեւմտեան արտասանութեան սճին, այլ ընդունած է ոսկեդարեան կամ արդի Արարատեան արտասանութիւնը: Նա հաւատարմաբէս անտեղի է համարում մի ցուցակի մէջ ի կիւտրկանէլ Հիւլլմանի պէս գիտնական լեզուաբանների գործածած խորհրդանշանները: Սորա նպատակ ունեն ի յայտ բերել հայ հնչիւնների ազգակցութիւնքն ու յարաբերութիւնքն Հնդկա-եւրոպական լեզուների հնչիւնների հետ ընդհանրապէս, և միայն իմաստ ունեն համեմատօրէն լեզուաբանական ուսումնասէրների համար:

Ձեռագրերից ոմանց մէջ հայերէն տառերով արձանագրուած կան բաղմաթիւ էջեր արաբերէն և պարսկերէն, որոնց վերլուծումն արել է պրոֆ. Դաւիթ Մարգարիտով և Բրիտանական Միւզէի պաշտօնեաներ, որոց աջակցութիւնն Քոնիքէր յեշատակում է առանձին շնորհակալութեամբ:

Հայ ձեռագրերի սոյն անգլիերէն ցուցակը բաղկացած է 410 էջերից, ընդրի չափն է 17×22 սանթիմէթր, իսկ լուսացքն 25×31 , տպագրութիւնն յոյժ մաքուր է, մատենան ունի ամուր և հաստ կաղմ: Բրիտանական Մուզէում բոլոր Հայ ձեռագրերի թիւն է 149, որոնցից 24-ը Կտակարան են, միւսները՝ Սաղմոս, Ժամագիրք, Մաշտոց և այլ կրօնական պատմական, բանաստեղծական մոգական, աշխարհագրական, օրէնսդրական ևն մատենաներ: Իւրաքանչիւր ձեռագրի մասին Քոնիքէր տալիս է լիակատար ուսումնասիրական ծանօթութիւն, միանգամայն յառաջ բերուած են իւրաքանչիւր ձեռագրի մէջ եղած բոլոր յեշատակարաններն հայերէն լեզուով և ապա նոցա անգլիերէն թարգմանութիւնը: Նա իւր այս ձեռնարկին մէջ հաւատարմաբար հետեւած է այն զբոսութեան, որ ընդհանուր է Անգլիական բոլոր միւզէներին և ամեն հնութեանց վերաբերեալ, այսինքն պահպանել ամեն ձեռագրի կամ հնութեան ծագումը և յաջորդական պատմութիւնը—ձեռագրերի կամ հնութեանց կցուած կան պիտակներ, ուր տպուած են թէ նորա երբ և ումնից են կտակուած, կամ ում հաւա-

քածոյն են, կամ ումնից, երբ և քանիտով են դնուած: Ուստի և չէ թոյլատրուիմ նոցա ծագման հետ կապուած յեղատակներն և անհատական ջանքերը կորսուեն կամ զանցառութեան ու մոռացութեան տրուեն:

Անգլիական այս սովորութիւնը նոցանում նկատուած է իբր մի անզանցեալի պարտականութիւն, որ կապուած է ձեռագրի կենսագրութեան հետ: Փափակելի է որ մեր հայ մատենադարաններն ևս իրենց ուղղեցոյց ունենային այս պարտական ու առաքինի սովորութիւնը և փոքրագաբար չձգտէին ոչնչացնել այլոց ջանքերի հետքերը:

Բրիտանական Մեզէութեամբ ամենահին հայ ձեռագիրը մի Աւետարան է, որ թուական չունի, բայց միայն ունի մի յիշատակարան աւելի յետագոյն դարերի ձեռագիր է և գրած է այսպէս «զտեղ Նզիսէ զհրամանոց սուրբ աւետարանիս որք ընթեռալք յաղաթս յիշեսցիք»:

Այս Աւետարանը երկաթագիր է և գրերը յոյժ նման են Մոսկուայի Լազարեան ձեմարանում եղած իններորդ դարի թուակիր Աւետարանին: Գրերի ընդհանուր առանձնայատկութիւնից երևում է թէ այդ Աւետարանը յամենայն դէպս գրուած լինելու է իններորդ դարի սկզբին:

Պրոֆ. Բոսիլէէրի այս ընտիր և բազմաշխատ գործն արժանի է հայ գրական աշխարհի մեծարանացն և մենք ամենքս պարտ ենք շնորհակալ լինել այս անգլիացի գիտնականին մեր ձեռագրերի պատմութեան մատուցած այս մեծ ծառայութեան համար:

Պ. Տօնպետեան.

Haik Johannissian, Das literarische Porträt der Armenier bei ihren Historikern vom V.—VIII. Jahrh. n. Chr. mit einer Einleitung über ihre Abstammung, historische Entwicklung und Geschichtsschreibung.

Rütha bei Leipzig, 1912.

Պ. Հայկ Յովհաննիսեանի սոյն գործը, հակառակ իր ընդարձակ վերնագրին, շատ աւելին է պարունակում իր մէջ, քան այդ վերնագրից կարելի էր եզրակացնել: Սա մի նոր քննական հայոց պատմութիւն է, որ բովանդակում է իր մէջ V—C դարերի շրջանը մանրամասն և նախընթաց ու յաջորդ շրջանները հակիրճ, բայց խնամոտ ուսումնասիրութեամբ՝ ակնկոյժ նախապատմական ժամանակներից, թէև բուն ուսումնասիրութեան նիւթը կազմում են